

УДК 94 (477.7) (=163.2) «1943/1991»
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.2\(30\).418](https://doi.org/10.33782/eminak2020.2(30).418)

ЧИННИКИ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ БОЛГАРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я У 1943-91 рр.

Марія Пачева

Запорізький національний університет (м. Запоріжжя, Україна)

e-mail: pacheva.mariya.18@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3635-4508>

У статті проаналізовано вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на етнокультурний розвиток болгарської етнічної меншини Північного Приазов'я у 1943-1991 рр., таких як: чисельність болгар у регіоні, наявність етнічних організацій політичного, соціального чи культурного характеру, особливості державної політики стосовно болгарського населення у цей період, зв'язок з історичною батьківщиною, міжетнічні відносини у регіоні. Виявлено, що сукупна дія названих факторів спричинила загальний вектор впливу на етнокультурний розвиток болгарської етнічної меншини у Північному Приазов'ї у напрямку поступової часткової асиміляції.

Ключові слова: Північне Приазов'я, повсякденність, соціокультурний розвиток, болгарська етнічна меншина, етнічні процеси

Зважаючи на поліетнічний характер українського суспільства, особливої ваги набуває вироблення ефективної державної етнополітики. Її зміст повинен враховувати як особливості етнонаціональної структури, загальний стан міжетнічних відносин у країні, так і специфіку етнокультурного розвитку окремих етнічних груп в історичній ретроспективі. У зв'язку з цим актуальним є вивчення історії етнічних меншин в Україні, серед яких помітне місце посідає болгарська меншина. Вона має декілька історично сформованих ареалів компактного розселення на Півдні України, що наклало регіональні особливості її етнокультурного розвитку.

У цій статті ми ставимо за мету виявити чинники, що впливали на етнокультурний розвиток болгарської етнічної меншини упродовж 1943-1991 років в одному з ареалів її компактного розселення – у Північному Приазов'ї. Нижня хронологічна межа обумовлена моментом звільнення регіону від німецько-фашистських загарбників і відновленням радянської влади та її етнополітики, а верхня – розпадом Радянського Союзу, що призвів до якісно нового періоду вітчизняної історії.

У такому ракурсі проблема ставиться вперше. Проте окремі її аспекти знайшли своє відображення у працях різних дослідників. Зокрема, етносоціальні процеси в Україні досліджували Л.І. Полякова¹ та С.М. Тимченко². Зміни у правовому становищі етнічних меншин України впродовж ХХ ст. розглядав Л.І. Рябошапко³. Демографічних змін у середовищі болгар Північного Приазов'я торкалися у своїх

¹ Полякова Л.І. Етносоціальні процеси на Півдні України у 60-80-х рр. ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2000. 18 с.

² Тимченко С.М. Етносоціальні процеси в українському селі (60-80-і рр. ХХ ст.): автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.02. Чернівці, 1995. 42 с.

³ Рябошапко Л.І. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000): автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 29 с.

дослідженнях М.Г. Станчев⁴, Л.І. Полякова⁵ та К.М. Рошко⁶. Теоретичні проблеми етнокультурного й етносоціального функціонування етнічної меншини розкриті у працях В.Б. Євтуха⁷, К.О. Чернової⁸, В.Л. Арбеніної⁹.

Джерельна база нашого дослідження включає в себе комплекс опублікованих і неопублікованих джерел. До опублікованих джерел належать, зокрема, статистичні збірники, що містять результати загальносоюзних переписів населення, у тому числі «Всесоюзная перепись населения 1939 года: основные итоги»¹⁰, «Численность населения Запорожской области (по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.)»¹¹, а також збірник «Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ» за редакцією академіка М.Г. Станчева¹². До опублікованих джерел належать також усні наративи жителів болгарського с. Преслав Приморського району Запорізької області, вміщені в 6 томі книги «Усна історія Степової України»¹³. До неопублікованих джерел належать архівні матеріали, які зберігаються у Державному архіві Запорізької області¹⁴, Архіві Запорізького наукового товариства імені Я. Новицького¹⁵, а також записи інтерв'ю із представниками болгарської етнічної меншини Приазов'я, зроблені М. Пачевою¹⁶.

⁴ Станчев М.Г. Болгарское население Приазовья за последние 150 лет (статистический обзор). *Матеріали Міжнародної наукової конференції «IV Приазовський болгаристичний семінар»* Мелітополь – Велико Тирново, 2012. С. 40-46.

⁵ Полякова Л.І. Зміни в етнонаціональному складі населення Півдня України в 60-80-ті роки ХХ ст. *Південна Україна ХХ століття. Записки науково-дослідної лабораторії Південної України ЗДУ*. 1998. Вип. 1 (4). С. 227-237.

⁶ Рошко К. Формування сучасного складу населення в Запорізькій області (1959-2001 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2016. Вип. 2 (1). С. 97-103.

⁷ Євтух В.Б. Етносоціологія: довідник. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. 205 с.

⁸ Чернова К.О. Етнокультурна ідентичність національної діаспори. *Український соціум*. 2006. № 3-4 (14-15). С. 87-94; Чернова К.О. Національна діаспора в системі понять етносоціології: зб. наук. Праць. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2006. Вип. 6. С. 31-37; Чернова К.О. Українська діаспора як соціокультурна система. Київ: ДАКККіМ, 2007. 347 с.

⁹ Арбеніна В.Л. Етносоціологія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2009. 360 с.; Арбеніна В.Л. Етносоціологія: Навч. посіб. Ч. 1. Теоретико-методичні проблеми дослідження етнонаціональних феноменів. Харків: Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2004. 194 с.

¹⁰ Всесоюзная перепись населения 1939 года: основные итоги. / Рос. акад. наук, Науч. совет по ист. демографии и ист. географии. Москва: Наука, 1992. 254 с.

¹¹ Численность населения Запорожской области (по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.). Запорожье, 1991. 203 с.

¹² Станчев М.Г. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ. Т. 1 (1711-2006). Статистический сборник. София: Академическое издательство имени проф. Марина Дринова, 2009. 620 с.

¹³ Усна історія Степової України. Запоріжжя: АА Тандем, 2009. Т. 6. 464 с.

¹⁴ Документи про роботу комісії з впровадження радянських традицій, свят і обрядів (рішення, плани, список) за 1982 р. *Державний архів Запорізької області (ДАЗО)*. Ф. Р-4474. Оп. 1. Спр. 626. 5 арк.

¹⁵ Квитанція на річну передплату журналу «Болгарія» на 1971 р. на ім'я жителя с. Преслав Гешева Івана Андрійовича (від 14 жовтня 1970 р.). *Архів Запорізького наукового товариства імені Я. Новицького* Ф. 2. Оп. 1. Спр. 8.5. Ч. 7. Арк. 337.

¹⁶ Фонограма спогадів Михайличенко (Паскалової) Тетяни Гаврилівни (1963 р.н.), записаних у с. Райнівка Приморського району Запорізької області; Фонограма спогадів Муртузалієвої (Силаєвої) Любові Петрівни (1954 р.н.), записаних у с. Райнівка Приморського району Запорізької області; Фонограма спогадів Пачева Івана Івановича (1944 р.н., народився в с. Ботієве, Приазовський р-н, Запорізька область), записаних у м. Мелітополь Запорізької області; Фонограма спогадів Стойчева Володимира Георгійовича (1959 р.н., народився у с. Гірсівка, Приазовський р-н, Запорізька область), записаних у м. Мелітополь Запорізької області // Особистий архів М. Пачевої.

Вітчизняні науковці, досліджуючи соціокультурні процеси у середовищі етнічних меншин, звертають увагу на той факт, що життєдіяльність етнічної меншини залежить від впливу низки внутрішніх і зовнішніх чинників. До внутрішніх, зазвичай, відносять кількісний склад етнічної меншини та наявність інституцій, що сприяють зміцненню зв'язків у її середовищі. Серед зовнішніх факторів, на думку дослідників, важливими є політика держави щодо етнічних меншин взагалі і відповідної етнічної меншини зокрема, можливості культурного зв'язку представників етнічної меншини з ядром відповідного етносу за межами країни проживання (т. зв. «історичною батьківщиною»), стан міжетнічних стосунків на регіональному та загальнодержавному рівні у країні проживання¹⁷.

Розглянемо вплив кожного з названих чинників на етнокультурний розвиток болгарської етнічної меншини північно-приазовського регіону у зазначений хронологічний період.

Серйозний вплив на здатність етнічної меншини до самовідтворення й етнокультурного розвитку має її чисельність. Чим більше представників відповідної етнічної меншини, тим краще її можливості збереження себе як соціокультурної цілості. При цьому слід враховувати також динаміку чисельності та питому вагу у загальному етнічному складі населення регіону.

Ми спираємося на матеріали переписів населення 1939 р.¹⁸, 1959 р.¹⁹, 1970 р.²⁰, 1979 р.²¹ та 1989 р.²² Дані перепису 1939 р., що виходить за межі нашого дослідження, взяті нами для порівняння з даними першого післявоєнного перепису 1959 р.

Зміни адміністративних кордонів Запорізької області, що відбулися протягом досліджуваного періоду, не торкнулися районів компактного проживання болгар, а отже не вплинули суттєво на результати порівняння. Динаміка чисельності болгарської етнічної меншини у межах Запорізької області виглядає наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка чисельності болгарської етнічної меншини у межах Запорізької області.

Рік	Чисельність болгарського населення Запорізької області
1939	38,2 тис.
1959	36,6 тис.
1970	38,1 тис.
1979	37,1 тис.
1989	34,6 тис.

Перепис 1959 р. зафіксував зменшення чисельності болгар у порівнянні із

¹⁷ Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. Етносоціологія: терміни та поняття: навч. посібник. Київ: Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. С. 57-58.

¹⁸ Всесоюзная перепись населения 1939 года: основные итоги... С. 69; Станчев М.Г. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ... С. 223.

¹⁹ Станчев М.Г. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ... С. 260.

²⁰ Ibid. С. 435

²¹ Численность населения Запорожской области... С. 126.

²² Ibidem.

переписом 1939 р., що пояснюється великими демографічними втратами воєнного часу та перших післявоєнних років. Додатковою причиною зменшення зафіксованої у переписах кількості болгар у регіоні могло бути й те, що після репресій 30-40-х рр. деякі представники болгарського етносу воліли приховувати свою національність. Але очевидно, що у 50-60-ті роки чисельність болгар мала загальну тенденцію на збільшення. Перепис 1970 р. показав найбільшу кількість болгарського населення Запорізької області у післявоєнний період – 38,1 тис. осіб²³. Після цього настає перелом й упродовж 1970-80-х років домінує протилежна тенденція на зменшення як загальної чисельності болгар, так і їхньої питомої ваги серед населення області. Зокрема, перепис 1979 р. зафіксував зменшення їхньої чисельності на 1 тис. осіб, а перепис 1989 р. – ще на 2,5 тис. осіб.

Причини зменшення кількості болгар на фоні збільшення загальної кількості населення регіону можуть критися як в асиміляційних процесах, що почали набирати обертів, так і в міграції частини болгар до інших областей (переважно до великих міст) з метою отримання освіти та працевлаштування. Як зазначає М.Г. Станчев, у 60-80-ті рр. ХХ ст. болгар, що традиційно проживали переважно на півдні України, починають рівномірно розселятися по всіх областях УРСР²⁴. І хоча паралельно мав місце зворотній процес – приток до Запорізької області болгар з інших областей (Одеська, Кіровоградська, Миколаївська), він не міг компенсувати демографічні втрати.

Разом із чисельністю, упродовж досліджуваного періоду змінюється також і характер розселення болгарської меншини регіону з традиційного, переважно компактного, на змішаний – компактно-дисперсний. Якщо перепис 1939 р. зафіксував проживання більшості болгар області у сільській місцевості (90%), то надалі поступово спостерігається збільшення питомої ваги міського болгарського населення. Так, у 1939 р. у містах області проживало приблизно 10% від загальної кількості болгар області (тобто 3,9 тис. чол. з 38,7 тис.)²⁵, у 1959 – 30% (10,9 тис. чол.)²⁶, у 1979 – 41% (15,3 тис. чол.)²⁷, а у 1989 р. – 48% (16,6 тис. чол.)²⁸.

Таким чином, перелом у динаміці чисельності та питомої ваги, а також характеру розселення болгарської меншини регіону вплинув на зменшення її здатності до етнокультурного самовідтворення.

Іншим внутрішнім чинником самовідтворення етнічної меншини є її інституційна наповненість, тобто функціонування в її середовищі різноманітних етнічних організацій політичного, соціального чи культурного характеру, навчальних закладів, засобів масової інформації тощо. На думку дослідників, наявність подібних інституцій свідчить про прагнення значної частини представників етнічної меншини до згуртування в умовах поліетнічного суспільства і навіть слугує певним доказом, що дана етнічна меншина існує насправді, а не уявно²⁹.

У досліджуваній період болгар Північного Приазов'я не мали подібних інституцій. Виняток становили, хіба що, поодинокі етнографічно-краєзнавчі музеї та

²³ Станчев М.Г. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ... С. 435.

²⁴ Станчев М.Г. Болгарское население Приазовья за последние 150 лет... С. 148.

²⁵ Станчев М.Г. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ... С. 223.

²⁶ Ibid. С. 258.

²⁷ Станчев М.Г. Болгарское население Приазовья за последние 150 лет... С. 147.

²⁸ Станчев М.Г. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ... С. 437; Численность населения Запорожской области... С. 126-127.

²⁹ Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. Етносоціологія: терміни та поняття... С. 57.

фольклорно-музичні колективи при сільських клубах. Зокрема при сільському клубі с. Трояни у 1970-ті роки існував болгарський самодіяльний фольклорний ансамбль народних пісень і танців «Трендафіл», заснований та очолюваний В.М. Ізотовим. Колектив виступав не тільки у рідному селі, а й в інших болгарських селах, зокрема, у Зеленівці й Андрівці³⁰.

Причини подібного стану речей крилися не у небажанні чи нездатності місцевих болгар створювати національні інституції, а у держаній політиці того часу, що перешкождала такій діяльності для переважної більшості етнічних груп СРСР (за винятком титульних етносів національно-територіальних утворень різних рівнів – союзних республік, автономних республік, областей, округів тощо). Будь-які ініціативи у цей бік цілком неоднозначно кваліфікувалися як націоналістичні, що було абсолютно неприпустимим з точки зору комуністичної ідеології. Натомість, за сприятливих умов інституційна наповненість болгарської етнічної групи Північного Приазов'я різко зростала. Як приклад можна навести період «коренізації» 20-30-х років, або 90-ті роки ХХ ст.

Так, у 1920-30-ті роки на досліджуваній території існували Ботєвський і Коларівський болгарські національні райони³¹, функціонував Преславський педагогічний технікум і мережа національних шкіл³², засоби масової інформації болгарською мовою³³, діяла Преславська болгарська пересувна театральна трупа³⁴ тощо. Проте усі ці інституції були ліквідовані упродовж другої половини 1930-х років³⁵. На початку 90-х років ХХ ст., завдяки сприятливій політиці незалежної України, процес відродження культурних інституцій місцевих болгар відновився.

Серед зовнішніх факторів, як вже було зазначено, важливе місце посідає політика держави щодо етнічних меншин взагалі та відповідної етнічної меншини зокрема. Політика радянської влади стосовно болгар протягом досліджуваного періоду не була однозначною та змінювалася з часом. Спочатку, у 1940-ві роки в СРСР болгар зазнали на собі дискримінацію на державному рівні, як і деякі інші етнічні групи (наприклад, кримські татари, німці). Приводом до цього став факт участі Болгарії у другій світовій війні на боці Німеччини. Найбільш послідовною репресивна політика щодо болгар була у Криму, де вона втілювалася у червні 1944 р. у формі депортації кримських болгар до східних районів СРСР. Болгарське населення Північного Приазов'я не зазнало масової депортації, проте більшість приазовських болгар-чоловіків призовного віку по завершенні німецької окупації була мобілізована не на фронт, а до так званої «трудової армії», що нерідко сприймалося ними як принизлива недовіра з боку держави. Здебільшого їх направляли на будівництво нафтопереробно-

³⁰ Ноздріна Л.Ф. Песенный фольклор болгар Приазовья. Мелитополь: Издательский дом Мелитопольской городской типографии, 2014. С. 4-5, 147-151.

³¹ Дихан М. Българските национални райони в Украйна през 1920-1930-те години (Кратък исторически очерк). Одеса: «МАЯК», 2004. С. 44-45

³² Грищенко Ю. Болгари в Україні 1920-х – 1930-х рр.: між національними проектами влади й реаліями життя. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. С. 178-179.

³³ Ibid. С. 188-190; Грищенко Ю.В. Болгарська етнічна меншина радянської України 1920-1930-х рр.: соціально-економічне, суспільно-політичне та культурне життя: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2016. С. 118.

³⁴ Грищенко Ю. Болгари в Україні 1920-х – 1930-х рр.... С. 184-186.

³⁵ Ibid. С. 209; Грищенко Ю.В. Болгарська етнічна меншина радянської України 1920-1930-х рр.... С. 172-173.

го заводу до м. Гур'єв (сучасна назва – Атирау) на території Казахської РСР³⁶.

З середини 1950-х років немає підстав говорити про відкриту дискримінацію болгарського населення за етнічною ознакою. Однак загальна державна етнонаціональна політика СРСР по відношенню до неросійських народів була русифікаторською, асиміляційною за своєю сутністю. Особливо це стосувалося етнічних груп, що не були титульними націями національно-адміністративних утворень – союзних республік, автономних республік, автономних областей чи округів. В СРСР було взято курс на творення «радянського народу» як «нової історичної спільності». У прийнятій на XXII з'їзді КПРС у 1962 р. «Третій програмі КПРС» було поставлене завдання «формування майбутньої єдиної загальнолюдської культури комуністичного суспільства»³⁷.

У мовному питанні декларувалося намагання «забезпечити й у подальшому вільний розвиток мов народів СРСР, повну свободу для кожного громадянина СРСР говорити, виховувати й навчати своїх дітей на будь-якій мові, не допускаючи жодних привілеїв, обмежень чи примусу до вживання тих чи інших мов». Водночас ставилася вимога рішучої боротьби проти «проявів та пережитків всякого націоналізму», «тенденцій до національної обмеженості», проти «звичаїв та нравів, що заважають комуністичному будівництву».

На практиці це виливалося у звичайну русифікацію. Задеклароване право навчати дітей рідною мовою не забезпечувалося реальною можливістю. Після згортання політики «коренізації» наприкінці 1930-х років мережа закладів освіти всіх рівнів мовами національних меншин фактично припинила своє існування й у майбутньому не поновлювалася³⁸. Школи у болгарських селах Приазов'я були скрізь російськими, болгарська мова не вивчалася навіть факультативно.

Унаслідок цілеспрямованої політики русифікації протягом 1940-х – 80-х років у Запорізькій області спостерігається поступове зменшення зафіксованого у переписах населення відсотка болгар, що вважали рідною мовою болгарську. Якщо у 1939 р. 89% болгар (33,8 тис. чол.) вказали болгарську мову як рідну, то у 1959 р. цей показник зменшився до 69% (25,3 тис. чол.), а у 1979 – взагалі до 28% (10,4 тис. чол.). На фоні даних 1979 р. несподівано високими виглядають результати 1989 р., згідно з якими з числа 34633 представників болгарського населення Запорізької області рідною мовою назвали болгарську 16629 осіб³⁹, тобто 48%. Це дає нам підставу вважати дані перепису 1979 р. дещо заниженими (саме у цей період спостерігався розпал кампанії русифікації). Але, абстрагуючись від можливих погрішностей результатів радянських переписів, можна констатувати упродовж досліджуваного періоду падіння приблизно вдвічі відсотка болгар Запорізької області, що вважають рідною мову своєї національності.

Негативний вплив справило також нівелювання державою народних звичаїв та

³⁶ Добрев В.Д. Чушмелій. Мелітополь – Велико Тирново, 2009. С. 29; Митков В.В. Голгофа болгар Таврии: анатомия репрессий (1920-е – 1940-е годы). Запорожье: Тандем-У, 2009. С. 131-150, 240-241; Ноздріна Л.Ф. Болгары Приазовья – участники исторических событий XX века. *Матеріали міжнародної наукової конференції «IV Приазовський болгаристичний семінар»*. Мелітополь – Велико Тирново, 2012. С. 96.

³⁷ Програма Коммунистической партии Советского Союза. Москва: Политиздат. 1974. URL: http://leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/III_program_KPSS_files/III_program_KPSS.htm

³⁸ Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті роки): коренізація і денационалізація. *Український історичний журнал*. 1999. № 1. С. 52.

³⁹ Станчев М.Г. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ... С. 435.

обрядів як «пережитків минулого». Ця політика не була спрямована лише до національних меншин, але стала додатковим фактором їхньої асиміляції, оскільки в умовах низької інституційної наповненості саме народна звичаєвість була важливою формою ретрансляції етнічності. Для протиставлення народним звичаям та обрядам радянська влада у 1970-80-ті роки почала опікуватися штучним конструюванням так званої «соціалістичної обрядовості». При сільських радах навіть діяли комісії з впровадження радянських свят, традицій та обрядів. Існували подібні комісії й у болгарських селах Приазов'я, що підтверджують архівні документи⁴⁰.

Ще одним важливим для самовідтворення етнічної меншини чинником є підтримання постійного зв'язку з історичною батьківщиною. Однак упродовж досліджуваного періоду для болгар Північного Приазов'я цей зв'язок залишався доволі незначним. Цим болгарська меншина у Приазов'ї різко відрізнялася від болгарської меншини у Бессарабії. Так сталося, що Запорізька область опинилася осторонь масового руху дружби з Народною Республікою Болгарією, яким було охоплено 10 областей України, що мали побратимські зв'язки із відповідними округами в НРБ (у тому числі й Одеська область)⁴¹. У рамках цього співробітництва встановлювалися прямі зв'язки між трудовими колективами міст і сіл, відбувався обмін делегаціями, проходили тижні та місячники болгарської культури тощо. Болгари Приазов'я виявилися фактично відсторонені від цього процесу.

Проте, оскільки Болгарія входила до числа країн соціалістичного табору, ніщо не заважало підтримувати зв'язок з історичною батьківщиною в індивідуальному порядку. Це проявлялося у формі передплати періодичних видань, підтримки зв'язків із родичами у Болгарії (якщо такі були), дружби за листуванням. Можливість передплати болгарських періодичних видань (як і видань інших соціалістичних країн) була передбачена «Статутом зв'язку Союзу РСР»⁴². Ці видання щороку вносилися до каталогів «Союздруку» («Союзпечать»), чим користувалися окремі представники болгарської меншини Приазов'я. Наприклад, у фондах архіву Запорізького наукового товариства імені Якова Новицького зберігається квитанція на річну передплату журналу «Болгарія» на 1971 р. на ім'я жителя с. Преслав Гешева Івана Андрійовича⁴³. А окремі номери болгарських журналів 1960-80-х років можна подеколи зустріти у домівках жителів болгарських сіл Приазов'я. Проте, передплата болгарських періодичних видань не була масовим явищем.

У досліджуваній період існувала практика листування радянських школярів із однолітками з країн соціалістичного табору. Як правило, воно здійснювалося через клуби інтернаціональної дружби (так звані КІДи чи інтерклуби) при школах. Зокрема, такі випадки фіксуються в інтерв'ю респондентів – жителів болгарських сіл Приазов'я⁴⁴. Можливості вільного відвідування Болгарії у ці роки не існувало (виїзд за

⁴⁰ Документи про роботу комісії з впровадження радянських традицій, свят і обрядів (рішення, плани, список) за 1982 р. ДАЗО. Ф. Р-4474. Оп. 1. Спр. 626. Арк. 2.

⁴¹ Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей. Київ: Наукова думка, 1976. С. 273-274.

⁴² Об утверждении устава связи Союза ССР: Постановление Совета Министров СССР от 27.05.1971 г. № 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0316400-71/ed19710527/print>

⁴³ Квитанція на річну передплату журналу «Болгарія» на 1971 р. на ім'я жителя с. Преслав Гешева Івана Андрійовича (від 14 жовтня 1970 р.). Архів Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького Ф. 2. О. 1. Спр. 8.5. Ч. 7. Арк. 337.

⁴⁴ Фонограма спогадів Михайличенко (Паскалової) Тетяни Гаврилівни (1963 р.н.), записаних у с. Райнівка Приморського району Запорізької області; Фонограма спогадів Муртузалиєвої (Силаєвої) Любові Петрівни (1954 р.н.), записаних у с. Райнівка Приморського району Запорізької області.

кордон для громадян СРСР був обмежений). Але це могло бути реалізовано через контрольовані туристичні поїздки. Окремі представники болгарської меншини Приазов'я таку можливість використовували⁴⁵.

Міжнаціональні відносини у місцях компактного та дисперсного проживання болгар у Запорізькій області у зазначений період носили у цілому миролюбний характер. Радянська держава здійснювала перманентну профілактику міжнаціональних конфліктів шляхом пропаганди інтернаціоналізму та нівелювання національних розбіжностей. Переважна більшість респондентів з різних болгарських сіл регіону не пригадують конфліктів на національному ґрунті у досліджуваній період⁴⁶.

Отже, етнокультурний розвиток болгарської етнічної меншини у Північному Приазов'ї здійснювався під впливом низки чинників внутрішнього та зовнішнього характеру. На початку досліджуваного періоду загальна чисельність і характер розселення (переважно-компактний) відігравали сприятливу роль в етнокультурному самовідтворенні відповідної етнічної групи. З часом чисельність болгарської меншини у регіоні почала знижуватися, а характер розселення змінився на змішаний компактно-дисперсний, що посилює дію асиміляційних процесів. Вільному етнокультурному розвитку заважала низька інституційна наповненість, яка була штучно викликана державною політикою. Політика держави, вкрай дискримінаційна на початку досліджуваного періоду, з середини 1950-х років змінилася на помірковано-дискримінаційну, що покращило становище болгарської етнічної меншини. Аналогічну дію мав миролюбний характер міжнаціональних відносин. Хоча відвертої заборони на підтримання зв'язків з історичною батьківщиною не існувало, болгар Приазов'я мали у цьому плані обмежені можливості, на відміну від болгар Бессарабського регіону. Це сприяло консервації архаїчних культурних рис, маргіналізації болгарської культури. Сукупна дія усіх цих факторів спричинила загальний вектор етнокультурного розвитку болгарської етнічної меншини у Північному Приазов'ї у напрямку поступової часткової асиміляції.

REFERENCES

- Arbienina, V.L.** (2009). *Etnosotsiologhiia* [Ethnosociology]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Arbienina, V.L.** (2004). *Etnosotsiologhiia. Chastyna 1: Teoretyko-metodychni problemy doslidzhennia etnonatsionalnykh fenomeniv* [Ethnosociology. Vol. 1: Theoretical and Methodological Problems of the Study of Ethno-National Phenomena]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Hryshchenko, Yu.** (2018). *Bolhary v Ukraini 1920-kh – 1930-kh rr.: mizh natsionalnymy proektamy vldy y realiamy zhyttia* [Bulgarians in Ukraine of 1920s – 1930s: Between National Projects of the Power and the Realities of Life]. Kyiv [in Ukrainian].
- Hryshchenko, Yu.V.** (2016). *Bolharska etnichna menshyna radianskoi Ukrainy 1920-1930-kh rr.: sotsialno-ekonomichne, suspilno-politychne ta kulturne zhyttia* [The Bulgarian Ethnic Minority of Soviet Ukraine in 1920-1930s: Socio-economic, Socio-political and Cultural Life] (*Candidate's thesis*). Kyiv [in Ukrainian].
- Dihan, M.** (2004). *B"lgarskite nacionalni raiony v Ukraina prez 1920-1930-te godini (Krat"k istoricheski*

⁴⁵ Фонограма спогадів Михайличенко (Паскалової) Тетяни Гаврилівни (1963 р.н.), записаних у с. Райнівка Приморського району Запорізької області; Фонограма спогадів Пачева Івана Івановича (1944 р.н., народився в с. Ботієве, Приазовський р-н, Запорізька область), записаних у м. Мелітополь Запорізької області.

⁴⁶ Усна історія Степової України. Запоріжжя: АА ТанDEM, 2009. Т. 6. С. 209; Фонограма спогадів Пачева Івана Івановича (1944 р.н., народився в с. Ботієве, Приазовський р-н, Запорізька область), записаних у м. Мелітополь Запорізької області; Фонограма спогадів Стойчева Володимира Георгійовича (1959 р.н., народився у с. Гірсівка, Приазовський р-н, Запорізька область), записаних у м. Мелітополь Запорізької області.

- ocherk)* [The Bulgarian National Areas in Ukraine in 1920s-1930s (brief historical outline)]. Odesa [in Bulgarian].
- Dobrev, V.D.** (2009). *Chushmelii* [Chushmelii]. Melitopol – Veliko Tyrnovo [in Ukrainian].
- Mitkov, V.V.** (2009). *Golgofa bolgar Tavrii: anatomiiia repressiy 1920-1940-e gody* [Calvary of the Bulgarians of Tavria: the Anatomy of Repression (1920-1940s)]. Zaporozhie [in Russian].
- Nozdrina, L.F.** (2012). *Bolgary Priazovia – uchastniki istoricheskikh sobytii XX veka* [The Bulgarians of Priazovie – Participants in the Historical Events of the XX century]. Abstracts of Papers: *IV Pryazovskiy bolharystychnyi seminar* (pp. 90-100). Melitopol – Veliko Tyrnovo [in Russian].
- Nozdrina, L.F.** (2014). *Pesennyi folklor bolgar Priazovia* [Song Folklore of the Bulgarian of Priazovie]. Melitopol [in Russian].
- Poliakova, L.I.** (2000). *Etnosotsialni protsesy na Pivdni Ukrainy u 60-80-kh rr. XX st.* [Ethnosocial processes in Ukraine in the 60-80s of the XX century] (*Candidate's thesis*). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Poliakova, L.I.** (1998). *Zminy v etnonatsionalnomu skladi naseleння Pivdnia Ukrainy v 60-80-ti roky XX st.* [Changes in the Ethnonational Composition of the Population of Southern Ukraine in the 60-80s of the XX century]. *Pivdenna Ukraina XX stolittia. Zapysky naukovy-doslidnoi laboratorii Pivdennoi Ukrainy ZDU, 1 (4)*, 227-237 [in Ukrainian].
- Roshko, K.** (2016). *Formuvannya suchasnoho skladu naseleння v Zaporizkii oblasti (1959-2001 rr.)* [Formation of Modern Population Composition in Zaporizhzhia Region (1959-2001)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Istoriiia, 2 (1)*, 97-103 [in Ukrainian].
- Riaboshapko, L.I.** (2002). *Pravove stanovyshe natsionalnykh menshyn v Ukraini (1917-2000)* [Legal Status of National Minorities in Ukraine (1917-2000)] (*Doctor's dissertation*). Kharkiv [in Ukrainian].
- Sokhan, P.S.** (1976). *Ocherki istorii ukrainsko-bolgarskikh svyazi* [Essays on the History of Ukrainian-Bulgarian Relations]. Kyiv [in Russian].
- Stanchev, M.G.** (2012). *Bolgarskoe naseleenie Priazovia za poslednie 150 let (statisticheskii obzor)* [The Bulgarian Population of Priazovie in Over the Past 150 years (Statistical Survey)]. Abstracts of Papers: *IV Pryazovskiy bolharystychnyi seminar*. Melitopol – Velyko Tyrnovo [in Russian].
- Tymchenko, S.M.** (1995). *Etnosotsialni protsesy v ukrainskomu seli (60-80-i rr. XX st.)* [Ethnosocial Processes in the Ukrainian Village (60-80s of the XX century)] (*Doctor's dissertation*). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Yakubova, L.D.** (1999). *Natsionalno-kulturne zhyttia etnichnykh menshostei Ukrainy (20-30-ti roky): korenizatsiia i denatsionalizatsiia* [National-cultural life of ethnic minorities of Ukraine (20-30 years): nativization and denationalization]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 1*, 41-55 [in Ukrainian].
- Yevtukh, V.B., Troshchynskiy, V.P. & Halushko, K.Yu.** (2003). *Etnosotsiolohiia: terminy ta poniattia* [Ethnosociology: Terms and Concepts]. Kyiv [in Ukrainian].
- Yevtukh, V.B.** (2011). *Etnosotsiolohiia: dovidnyk* [Ethnosociology: Reference Book]. Kyiv [in Ukrainian].

Mariya Pacheva

(Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine)

e-mail: pacheva.mariya.18@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3635-4508>

Factors of Ethnocultural Development of the North Azov Sea Region Bulgarian National Minority in 1943-91

Taking into account the polyethnic nature of Ukrainian society, it is important to study the history of ethnic minorities in Ukraine, among which a meaningful place is occupied by Bulgarian minority. It has several historically formed areas of compact settlement in the South of Ukraine, and this had caused certain peculiar regional features of its ethnocultural development.

In this paper, we aim to identify the factors that influenced the ethnocultural development of Bulgarian ethnic minority during 1943-1991 in one of the areas of its compact settlement – in the North Azov Sea region. The lower chronological limit is the moment of liberation of the region from Nazi invaders and the restoration of Soviet power with its ethnopolitics, and the upper one is the collapse of the Soviet Union, which led to a qualitatively new period in national history.

The influence of a number of internal and external factors on the ethnocultural development of the Bulgarian ethnic minority in the North Azov Sea region is analyzed. Among these factors were the quantitative composition of the ethnic minority, the presence of the institutions that assisted in strengthening ties in its environment, national policy of the state, the possibility of cultural links of the ethnic minority with the core of its ethnic group outside the country of residence (the so-called *historical homeland*), and the status of interethnic relations at the regional and national levels.

At the beginning of the analyzed period, the total number and characteristics of the settlement (mostly compact settlement) played a favorable role in the ethnocultural self-reproduction of the studied ethnic group. Over time, the number of the members of Bulgarian minority in the region began to decline, and the characteristics of the settlement changed to a mixed compactly dispersed, intensifying the assimilation processes.

Free ethnocultural development was impeded by the low institutional fullness of Bulgarian ethnic group in the North Azov Sea region, artificially caused by political influence: Bulgarians in the region lacked national education and media.

State policy, which was highly discriminatory at the beginning of the studied period, changed to moderately discriminatory from the mid-1950s, and that improved the situation of the Bulgarian ethnic minority. The peaceful nature of interethnic relations had a similar effect.

Although there was no direct prohibition on keeping relations with the historical homeland, the Bulgarians of the Azov Sea region had limited opportunities in this regard, unlike the Bulgarians of Bessarabia region. This contributed to the preservation of archaic cultural features, the marginalization of Bulgarian culture.

As the result of the study, it has been found out that the combined effect of the above-mentioned factors caused a general vector of influence on the ethnocultural development of the Bulgarian ethnic minority in the North Azov Sea region towards the gradual partial assimilation.

Keywords: North Azov Sea region, everyday life, social and cultural development, Bulgarian ethnic minority, ethnic processes